

Mikä oli kupias?

Perinnäisenä Suomen kirjakieleen kuuluvana ilmaisuna arvonimi *kupias* on tavattu kirjallisuudessamme vain pari kertaa¹, silloinkin sadan vuoden väliajoin. Molemmat kirjamiehet olivat lounaissuomalaisia; toinen, Jaakko Juteini, oli hämäläinen Hattulasta, toinen, Matthias Castelin, varsinaissuomalainen Paattisten kappalainen.² Edellinen julkaisi ensimmäisessä runokokoelmassaan »Kirjoituksia» (1810) säkeet: »Tämä ukko täydellinen, Tämä kuulusa kupias» (s. 14).³ Jälkimmäisen ainoa tunnettu runo on v:lta 1708, painettu Turun akatemian teologian professorin Johan Flachseniuksen hautajaisten muistoarkkiin. Siinä »kupias» tarkoittaa kunnia-arvoisaa herraa:

»Kellot kylläld keinuvat,
Murhen menoi muistuttavat,
Cosca culdainen C u b i a s,
Uro ahkera uljas,
Cammionsa caimatahan,»

Juteinin runosta Elias Lönnrot poimi *kupiaan* sanakirjaansa. Lähteen voi arvata siitä, että esimerkkinä on juuri mainittu Juteinin säepari. Lisäksi Lönnrot viittasi vastaavaan viron kielen sanaan *kubjas* ja antoi suomen sanalle saman merkityksen, mikä sillä on virossa: kartanonvouti, päällismies (gårdsfogde, uppsyningsman). Seuraava vaihe olikin, että Heikki Ojansuu — kekseliäs suomen kielen tutkija — esitti suomen *kupiaan* virolaiseksi lainaksi.⁴

Virossa näet sana vielä tuohon aikaan (1916) kuului elävään kansankieleen ja oli samalla erittäin affektipitoinen sana. Se tarkoitti lähinnä moision voutia ja yleensä työveron suorittamisen valvojaa, siis ankaruudestaan tunnettua toimenhaltijaa. Sanan voimakkuus näkyy siinä, että se oli Virossa lainautunut sekä rannikon ruotsalaismurteisiin että lätin rajamurteisiin ja ns. baltiansaksaan. Esimerkiksi Noa-

¹ Vanhan kirjakielen sanasto, SS; Kustavi Grotenfelt, »Kupias». Virittäjä 1898 s. 64. — Mainittakoon, että Grotenfeltin herätettyä kirjasuomen *kupias*-sanan uudelleen henkiin sitä käytti Santeri Ivalo romaanissaan »Viipurin pamaus» 1911 Pietari Kylliäisen arvonimenä: »sissipäällikkö eli kupias» (s. 25). Sen mukaisesti V. Makkonen julkaisi 1935 romaanin »Savon kupias Pietari Kylliäinen». Jo Pietarin isä Niilo Kylliäinen oli »Savon kupias», saman arvonimen sai poika tultuaan Savonlinnan voudiksi (s. 9, 77). Ks. myös Emil Elenius, Saarelaisvallesmanni, Porvoo 1925, s. 304.

² C. H. Strandberg, Åbo Stifts Herdaminne I (Åbo 1832) s. 126. Castelin kuoli 1711.

³ Runo on »Vilutaudista» ja on varsin kansanomainen. Uusmaalaisena vanhana kansanrunona sen on uudelleen Väinö Salminen julkaissut Vehkalahdelta 1895 saadun muistiinpanon mukaan; »kupiias» on Matti Aholan muistiin jäänyt muodossa »kupia». SKVR XIV, 2454 (:43).

⁴ Heikki Ojansuu, Suomen kielen tutkimuksen työmaalta (Jyväskylä 1916) s. 151.

rootsin niemen ruotsalaismurteista Läänemaalta on seuraava P. A. Säven muistiinpano v:lta 1854: *kubjas*, »vouti (olemukseltaan talonpoika, alhaisin mutta pahin nylkyri); on talonpoika, pukeutunut talonpojan tavoin, osaa hiukan kirjoittaa, välttyy työnteosta eikä lähetä työmiestä kartanoon, jossa itse syö».¹ Suomen puolella Tytär- ja Suursaassa saakka sana aikanaan tunnettiin mutta vain virolaisena, kuten käy ilmi Frans Äimän kirjaanpanosta 1896: »kupasuntii (pakottaa, ajaa) Virossa työhön».² Suursaassa kupias oli Laina Porkan mukaan (1910, SS) henkilö, joka aina tahtoi toisia komentaa.³

Voimakasta lisäväriä kansan muistaman kupiaan toiminta- ja käyttäytymistavoista on löydettävissä virolaisista kansanrunoista ja muusta kansanperinteestä. Jo kupiasrunojen nimet ilmaisevat, mistä on kysymys: Kupias pieksää, K., älä lyö!, K. ja työveron tekijä, K. verenimijä, Kupiaan pilkka, Kupiaan sadattelu, Kupiaan pieksäjä, Kupiaan vaimon pilkka, Kupiaan kuolema, Kupias helvetissä.⁴ Näiden runojen kupias on vieraiden ja ahnaiden kartanonherrojen tyyli edustaja, talonpoikain orjaisäntä. Saksalaisvallan aikana 1300-luvulla maaorjuus eli tarkemmin sanottuna perintöalamaisuus Virossa oli ehtinyt kehittyä pitkälle, 1400-luvulla se laillistettiin. Ruotsin aikana (1561—1710) olot jossain määrin muuttuivat. Mutta Venäjän vallan aikana, erityisesti 1800-luvun alkupuolella saksalaiset aatelisherrat anastivat toistamiseen maat ja mannut, joten useimmista talonpojista tuli uudelleen lähes oikeudettomia maanvuokraajia⁵ ja sellaisina kupioiden mielivallan uhreja. Juuri näiltä toistasadan vuoden takaisilta ajoilta lienevät nuo ivailevat runot.⁶

Alkuaan virolainen kupias ei tietenkään ole ollut vain moisioiden työverovouti; tämän merkitystehtävän sana on saanut vasta historiallisena aikana maaorjuuden ja moisioiden mukana. Kurjat maanomistusolot ovat johtaneet siihen, että työverovoudin tehtävät ovat kupiaan osassa näkyneet viimeksi päällimmäisinä. Odotuksen mukaisesti on Virossa ollut muitakin *kubjas*-nimisiä toimimiehiä. Sanakir-

¹ Gideon Danell, Estlandssvenskarnas folkliga kultur II. Ordbok över Nuckömålet. Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs akademien. 27 (Lund 1951) s. 225.

² Frans Äimä, Äänneopillinen tutkimus Tytärsaaren murteesta. Suomi IV 1 (Helsinki 1903) s. 57.

³ Erillään lienee pidettävä vanhaa ihmistä tarkoittava *kupias*. Siitä on näet vain pari myöhäistä epävarmaa (Korpilahti, Padasjoki) ja yksi varma tieto (Jämsä), ja viimeksi mainitunkin lähettäjä Kalle Nieminen ilmoittaa rinnakkaisuuden *kupilas*, joka tässä tapauksessa lienee alkuperäisempi muoto. Ilmeisesti kyseessä on myöhäinen mutta laajahkon levinneisyyden saavuttanut, paikoin leikillissävyinen johdos sanasta *kupi* (< ruots. *gubbe*) 'ukko'. (T. E. Karsten, Finnar och germaner. Folkmålsstudier IX s. 240; vrt. Viljo Nissilä, Suomalaisista nimistöntutkimusta, Hki 1962, s. 141; Vir. 1956 s. 61 ja 1959 s. 203.)

⁴ Vana kannel IV, Karki vanad rahvalaulud I, toimetanud Herbert Tampere (Tartu 1941), n:ot 773, 784, 795—797, 802, 808—810. — Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran virolaisten Hurtin kopioiden kokoelmassa on ainakin seuraavat laulut, joissa kupias esiintyy: Kubjas ahju, K. ära löö!, K. kutsumata, K. möötis suure tüki, K. peksab, ~ tuleb peksma, K. põrgus, K. vereimeja, Kupja naise pilge, Kupja peksja, K. pilge, K. sajatus, K. surm. — Samoissa Hurtin kopiokokoelmissa on kupiaasta seuraavat kuvaukset (muistiinpanot ovat 1890-luvulta): Tiekubja-võimus H I 10, 315 < Vastseliina, Tie kubja trahv H I 10, 315 (2) < Vastseliina, Voltve mõisa kubjas H III 19, 403 (2) < Halliste, Kubija rõiva vorm H I 10, 718 (6) < Petseri, Külakupjas H II 17. 173. N 13 < Märjamaa.

⁵ Vilho Niitemaa, Baltian historia (Porvoo—Hki 1959) s. 117—31, 241—6 ja 274—8; Iso Tietosanakirja XV (Helsinki 1939) p. 714—716.

⁶ R. Viidalepp, Eesti rahvaluule ülevaade (Tallinn 1959) s. 198—202.

joissa mainitaan sekä kylän että veropiirin kubjas; ja meikäläistä kirkon unilukkaria vastasi *suigu-* eli *tukukubjas*; myös tietyötä ja torikauppaa oli valvomassa *teekubjas* ja *turukubjas*.¹ Saksankielisissä lähteissä mainitaan myös *Ratskubjas* (neuvosmies), *Brandkubjas* (palopäällikkö) ja *Brückenkubjas* (siltavouti).²

Nämä toimihenkilöt ovat tietysti kuuluneet etupäässä kaupunkiyhdyskuntaan. Maaseudulla kupias on varhemmin ollut ilmeinen kylänvanhin. Erityisesti Paul Johansen on huomauttanut, että keskiajalla kylissä oli »vanhin». Hän viittaa Saarenmaan kirkonkatselmuspöytäkirjoihin vuosilta 1519—22, joissa tavataan mm. »kullawardjenn (kylänvartijat) und oldesten» sekä »cubiaces et decimatores.»³ Eräistä 1560-luvun verokirjoista, joita Ruotsin vallan alettua ryhdyttiin pitämään, käy edelleen ilmi, että esim. Karksin läänin jokaisessa kylässä oli kupias. Hän oli lähinnä vastuussa veronkannosta. Karksi oli jaettu kolmeen kihlakuntaan, Aliste-, Paiste- ja Sarkundaan. Ensin mainitussa oli 22 kylää, jotka oli ryhmitetty viideksi vakaksi eli veropiiriksi. Kihlakunnan johdossa oli »kilter», vakan johdossa »vardia» eli »vårtman» ja kylän »cupias». Siten Alisten kihlakunnassa v. 1566 oli yksi kilter, viisi vartijaa ja 22 kupiasta.⁴

Tässä toimessaan kupias oli siis alkuaan todellinen kylänvanhin ja oli sellaisena kuulunut jo muinaisen vakkalaitoksen virkakuntaan. Wiedemannilla (s.v. *kubjas*) onkin — ilmeisesti vanhemmista lähteistä poimittuna — myös *waku-kubjas* 'Dorfältester' ja suluissa lisäselityksenä: külawardija. — Saksalaisen kartanotalouden juurtuessa keskiaikana Viroon kupiaasta tuli kylänsä kymmenysveronkantaja, decimator, keskialasaksaksi *tedeger* (Zehnter). Sellaisena mainitaan 1496 *de cupias Hanno* Tallinnan läheltä Jürin pitäjän Limmun kylästä ja v. 1507 samasta kylästä *Hanno de tedeger*.⁵ Keskiaikaisen kartanotalouden ja vakkalaitoksen rappeuduttua kilter, vardja ja kupias menettivät vanhat erikoistehtävänsä.⁶ Myöhemmin kilter esiintyy useissa lähteissä alapäässä kupiaan apulaisena, alavoutina, joka valvoi erityisesti kesän aikana viljelyksillä työskenteleviä jalkamiehiä, ns. yksjalkoja.⁷

Tarton alueen puolalaisessa »registerissä» 1500-luvun lopulta mainitaan kartanolaitoksen talonpoikaisina virkailijoina vielä sekä kupias että vardia samoissa kartanolääneissä mutta ei koskaan samoissa kylissä; maata heillä oli enemmän kuin talonpoikain enemmistöllä. Ruotsalaisessa »katasterissa» v:lta 1600 mainitaan vielä Sagnitzin alueelta kupiaiden ohella ensimmäisenä vartija: »Wardtman zu Pisast . . .

¹ F. J. Wiedemann, Estnisch-deutsches Wörterbuch. Dritter unveränderter Druck (Tartu 1923) s.v. *kubjas*.

² V. Kiparsky, Fremdes im Baltendeutsch. Mémoires de la société néo-philologique de Helsingfors XI (Helsinki 1936) s. 46.

³ Paul Johansen, Siedlung und Agrarwesen der Esten im Mittelalter. Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft XXIII (Dorpat 1925) s. 13.

⁴ Arvi Korhonen, Vakkalaitos, (Helsinki 1923) s. 155.

⁵ Paul Johansen, Wanem Tallinna Jaani haigemaja wakuraamat. Tallinna linna arhiivi väljaanded IV (Tallinn 1925) s. 58 ja 67.

⁶ Korhonen, mts. 159.

⁷ Wiedemann, Estnisch-deutsches Wörterbuch, s.v. *kilter*; Nils Tiberg, Estlandssvenskarnas folkliga kultur I. Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs akademien. 25 (Uppsala 1951) s. 42; viittauksia vanhempiin lähteisiin sivuilla 219—221.

Der anderer Cubias».¹ Myöhemmin vardjasta tuli mm. hääjjuhlien toimeenpanija (Hochzeitmarschal) ja kyökkimestari (Speisemeister), kuten jo Gösekenin sanastosta (1660) ja myöhemmistä lähteistä (Wiedemann) käy ilmi. Tässäkin kuultaa takaa vielä vanhojen vakkajuhlien johtajan nimi, kuten Arvi Korhonen on huomauttanut.² Sen sijaan kupiaasta myöhemmin tuli kartanoiden päivätyösuorituksia³ valvova työvouti, jollaisena hän saapui lähimmäksi nykyistä aikaa.

Ainoastaan kylän tai kyläryhmän (vallon) vanhimpana, joka vastasi kotiseutunsa hallinnosta, kupias tavataan myös Viron ulkopuolella Länsi-Inkerin virolaisvaikutteisissa kansanrunoissa, mikä osoittaa juuri tämän toimen kuuluneen vanhastaan kupiaalle. Hänen synonyyminsa runoissa on taarosta, staarosta, siis venäjistä (*смафосма*) saatu kylänvanhinta tarkoittava sana. Näytteeksi lainattakoon Volmari Porkan Soikkolasta 1881 merkitsemät säkeet:

Meijen kudroipää kuningas
Vahoitukka linnan vanhin
Teki kirjan kiirehestä,
Paperin pahan perästä
Soriaa Soikkolaa,
Leviää leipoimaaha.

Meijen taarasta tassain,
M[eijen] vallan kuulu kupias
Alkoi valtaa valluua,
Kylän tarsille talluua.
Korjais ukot kokkoo,
Vallon vanhemmat k[okkoo]

SKVR III₂ 1395: 1—12

Säkeet ovat johdantona sotamiehenotto-runoon. Kupias pitää kuninkaan kirjeen johdosta vallan miesten kanssa kokousta, neuvotellen etsitään kylästä varasta, joka mieluiten voitaisiin kotiseudulta lähettää ikutielle, siis sotamieheksi kruununväkeen. Sellaista ei löydy, joten otetaan »yksi emotoin poika» jne. Idempänä Inkerissä kupiaan paikalla on kymmenikkö tai kymmenniekka, vielä idempänä kollova⁴, joka on lainattu venäjän sanasta *соллоа* 'päämies'.

Toisin kuin virolaisissa runoissa kupias Länsi-Inkerissä on aina kunnioitettu ja sovitteleva paikallisjohtaja. Hänen mainesanansa on säännöllisesti kuuluisa, kuuluisampi, kuulu, kuuloisampi, kulo, kuten Juteininkin runossa. Alkusointu on saattanut säilyttää epiteettiä pitkään, ehkä vuosisatoja. Toisaalta nämä sotamiehenotto-runot, joissa kupias lähinnä tavataan, ovat nuoria, nähtävästi vasta 1700-luvulla syntyneitä, aikana, jolloin Inkerissäkin tuli käytäntöön julman pakon alainen ja lähes elinikäinen sotapalvelu. Mutta runoja 1700-luvulla ja myöhemminkin tehtäessä on käytetty, kuten tavallista, valmiita vanhempia säkeitä, mistä tässä tapauksessa on jo Väinö Salminen huomauttanut.⁵ Sellaisia ovat esim. juuri edellä lainatut

¹ Korhonen, mts. 156—157.

² Korhonen, mts. 159 (nootti 1).

³ Päivätyöjärjestelmän vähittäisestä kehittymisestä keskiajalta lähtien ks. Korhonen, Balttilaisen päivätyöjärjestelmän alkuperä. Hist. tutkimuksia Artturi H. Virkkusen kunniaksi (Turku 1924) s. 5—31.

⁴ Esim. SKVR III 66: 9, 248, 250: 17, 586, 978, 984, 987, 988: 14, 992, 2370: 9, 2387, 2797: 9, 2820: 15, 3151: 5, 3605: 11; IV 1184: 10, 1703: 22, 1885, 2110: 18 (kollova, Tyrö).

⁵ Väinö Salminen, Sotamiehenotto-runot. Kalevalaseuran vuosikirja 10 / 1930 (Porvoo 1930) s. 171—192, erityisesti 187.

säkeet kutripäästä kuninkaasta ja keltatukkaisesta linnanvanhimmasta, jotka eivät sovi tsaarien Venäjän aikaan kuten useat muut varsin sattuvat uudet säkeet. — Mielenkiintoista on panna edelleen merkille, että niissä virolaisissa runoissa, joissa puhutellaan kupiasta, on usein samat kauniit ja kunnioittavat epiteetit¹:

Meie kubjas, kullakeine
isänt, ellä linnukeine

Mahdollisesti nämäkin säkeet ovat peräisin vanhemmista runoista, ehkä ne ovat juuri niitä sanoja, joilla kupiaan puhuttelu aloitettiin² jo muinaisvirolaisessa yhteiskunnassa. Suomalaisen Castelinin kupias v. 1708 oli myös »culdainen». Mutta miten nämä säkeet kurjissa maanomistusoiloissa muuttuivat sosiaalisesti kapinalliseksi, siitä puhuvana esimerkkinä toistettakoon samat säkeet Oskar Groundstroemin Soikkolan Säätinästä 1861 tekemän muistiinpanon mukaan:

Kilterkirne³ linnukine,
Tuo kupias kuratin nahka

SKVR III₁ 526

Näissä runoissa jo kysytään:

Miks' on meiän ma(j)at matalat
Olkikattoiset katalat?

Ja vastataan:

Sill' on meiän maat matalat,
Olkikattoiset katalat,
Jott' on moisio kylässä,

Kylässämme kymmenikkö,
Herroi valju vallassamme,
Vallass' on paha pajari.

SKVR III₁ 330: 3—8

Samasta runosta käy ilmi, että »vallan herroi» on ammattinimeltään »kubjas», kymmenikön esimies:

¹ Esim. Vana kannel IV, n:ot 379, 385, 387: 3, 395.

² Vielä viime vuosisadan lopulla tapa vaati, että talonpojan oli lähestyttävä kupiasta lakki kourassa ja tervehdittävä kunnioittavasti lausuen: »Tere aus kubjas, meie mõistmatuide õpetaja» (SKS:n ark. H I 10, 718, 6 < Petersi).

³ Po. *kilterkine*, sana on deminutiivi edellä puheena olleesta viron sanasta *kilter* 'alivouti, jalkamiesten valvoja', ennen myös 'kihlakunnan päällysmies'. Sana on laina Viron saksasta. Esim. Wiedemann kääntää (lähinnä Hupelin mukaan) *kilterin* saksaksi muun selityksen lisäksi sanalla 'Schilter'. Sellaista sanaa ei tavata edes Grimmin Deutsches Wörterbuchissa, joten se on puhtaasti baltiansaksalainen. Paul Johansen (mts. 23) johtaa sen termistä *Schildreiter* (kilpiratsastaja), jonka nimisiä lähettipalvelijoita lättiläisalueella oli sekä saksalaisilla kartanonherroilla että muilla johtomiehillä. Lätiksi näiden nimi oli *wesznik*, *westeneck* (*vēstnieks*), sanasta *wehsta* 'tiedonanto'. *Schildreiter* vei siis maavoudin määräykset kyliin ja toimitti sekä yksityiset haasteet että työkäskyt perille (August v. Bulmerincq, *Die Besiedlung der Mark der Stadt Riga 1201—1600. Mitteilungen aus der livländische Geschichte* 21 [Riga 1921] kap. 9, s. 231—2). W. Gutzeitin mukaan *Schilter* on Liivinmaalla talonpoikain käskijä, *scultator*; hän huomauttaa, että näitä kutsutaan Liivinmaalla nimillä »Kubjas und Schilter». Gutzeit viittaa termeihin *Schildwache* ja *Schildreiter*, mutta arvelee lopuksi, että *Schilter* on lyhennys sanasta *Schilderer*, jossa kantana on *schildern* 'pitää vahtia, olla vartiossa' (*Wörterchatz der deutschen Sprache Livlands* III, 1887, s. 117—). Tähän selitykseen on yhtynyt myös Nils Tiberg (mts. 221). Hänellä on yksityiskohtaiset viittaukset balttilaisiin lähteisiin (s. 219—21).

Pyhät ovat huolella hovissa
Kurjan kubjahan edessä,
Heikon herran valtaisessa,

Sinne he herjat kuoleet,
Sinne raukat raukeneet,
Kurjan kubjahan eteen.

SKVR III₁ 330: 25—30

Länsi-Inkerissä *kupias*-sanankäyttö ei rajoitu vain Sotamiehenotto-runon säkeisiin tai harvinaisena Sotasanomiin (1382: 17), vaan sana — kupiaan kuusi miestä — tavataan harvinaisena myös varhaiskalevalaisessa Ison härän runossa, paikalla, jossa useimmiten Ukko lähtee härkää iskemään.¹ — Mielenkiintoinen hellittelymuoto *kupoi*, *kuppoinen* tavataan samaan kerrostumaan kuuluvassa länsi-inkeriläisessä Päivölän pitojen leikkisessä paikallisredaktiossa: »Jäi kupoi kutsumata, esivalta vaatimata», mistä »kupoi suuttui ja vihastui».² V. Alava on »kuppoista» merkinnyt muistiinpanoonsa paikalla kuulemansa selityksen: »suurrikas» (1971: 11). Kertosäkeen »esivalta» kuitenkin osoittaa, että kyseessä alkuaan on ollut merkittävä johtomies. Mielenkiintoista on panna merkille, että *kupoi*-säkeet on saatu nimenomaan inkeroisilta, joten ne edustavat vanhaa kantaa.

Kupias-sanankäytön voimakas funktio ja yleinen käyttö kansankielessä Suomenlahden eteläpuolella vahvistaa edellä mainittua Heikki Ojansuun otaksumaa, johon vielä myöhemmin Lauri Hakulinen ja Y. H. Toivonen ovat epäröiden yhtyneet³, että *kupias* on »suomessa kokonaisuudessaan virolaisperäinen laina». Mutta tarkempi perehtyminen tämän sanan muistoihin suomen kielen vanhimmilla alueilla puhuu päinvastaiseen suuntaan. Ensiksikin voidaan todeta, että Suomessa ainakin keskiajalla oli henkilöitä, joiden virkanimi oli *kupias*. Sellainen oli Hämeessä Lammilla elänyt v. 1374 mainitun lautamies Jonni Kupiaanpojan (Cupiasson) isä, samoin Kalvolasta 1447 mainitun Jaakko Kupiaanpojan (Kupianpoika) isä.⁴ Näissä tapauksissa »Kupiaanpoika» ei tietenkään ole varsinainen sukunimi, vaan isän virkanimen pojalle kuuluva henkilöllisyyden tarkennus, samaan tapaan kuin Iissä Mauno Kunin-gahanpoika⁵ — isä lienee ollut Iijokisuun vakinainen nuottakuningas —, joka Marketan päivänä 1445 lahjoitti lohivesiä Naantalın luostarille, tai Hollolassa v. 1461 lautamies Mikael Alderman — siis (kylän) Vanhin — ja 1469 Mikael Aldermasson, Vanhimmanpoika.⁶

Monet puhukielestä kuolleet sanat elävät usein erisniminä vailla entistä yleismerkitystään. Niin on myös suomen kupiaan laita. Siitä johdettu normaali sukunimi *Kupiainen* tavataan asiakirjoissa jo uudenajan alussa. Savon vanhimmista tuomio-kirjoissa (1559, 1561—65) mainitaan Säämingin alueella paitsi Pekka ja Paavo

¹ Esim. SKVR III, 694: 14 ja 695: 10.

² SKVR III, 1610: 11—13, 1619: 11—13, 1620: 22, 1971: 11— (Soikkola), ks. myös 1055: 12 (Narvusi), jossa kupoin asemesta on *kupias*.

³ Lauri Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys. Toinen, korjattu painos (Keuruu 1961) s. 137; Toivonen — Itkonen — Joki, Suomen kielen etym. sanakirja (Hki 1958) s.v. *kupias*.

⁴ FMU I s. 353; III s. 425.

⁵ FMU III s. 363.

⁶ Bidrag till Finlands historia I (I tryck utgifna Finska Statsarkivet genom Reinhold Hausen, Helsingfors 1881—1883) s. 67 ja 75.

Kupiaista (1559) myös lautamiehet Matti, Pentti ja Henrik Kupiainen.¹ Viimeksi mainitun poika lieene ollut se Henrik Henrikinpoika Kupiainen, josta 1571 tuli ensin Pien-Savon kihlakunnan alikirjuri, sitten varsinainen kirjuri, linnankirjuri ja lopuksi Savon lainlukija vuosina 1586—93.² Lapveden kihlakunnan voutina hänellä oli sinetissään oma Kupiaisten vaakuna, jota sitten — omituista kyllä — Härkäpäiden suvun itäsuomalainen haara käytti vaakunanaan.³ Kyseessä on ilmeinen vanha johtomieskunta. Säämingin useat varhaiset Kupiais-nimet saanevat selityksensä siitä, että näiden sukujen päämiehet ehkä aikoinaan olivat keskiajan lopulla Savonlinnan linnan kupiaita, jopa työverovoutejakin linnan rakennusvaiheen ajalta 1470-luvulla. Kyseessä tietysti olivat lähinnä Viipurinlinnassa kruunun palvelukseen kasvatetut miehet, jotka sitten aikansa Savossa palveltuaan saivat sieltä maatilat. Esim. Henrik Kupiainen otti haltuunsa autiotiloja Tavisalmelta ja sai niihin verovapauden 1591.⁴ Mutta lisättäköön heti, että Kupiaisia oli jo 1590-luvulla Hämeessä Sysmässä⁵, joten Savonlinna ei ollut ainoa Kupiais-sukujen muodostaja. Karjalassa Säkkijärvellä Cubias mainitaan lautamiehenä 1654⁶, siellä sama suku samalla Kupias-nimellä eli nykyiseen aikaan saakka. Edelleen sama sukunimi on tavattu Vahvialassa ja Valkealassa.

Paikannimissä *kupias* edelleen tavataan laajalla alueella. Säämingin *Kupianniemi ja -aho* on tullut asiakirjoihin jo 1561⁷; Ala-Satakunnasta Vampulasta sukunimi *Kupias* mainitaan jo 1618⁸, samanniminen talo tunnettiin sieltä vielä äsken hoke-massa: »Kupias se kuultelee ja viinapulloa suutelee» (Sallilan kylä); Vampulan lainajyvästö lisäksi sijaitsee »Kupiamplassilla»⁹, joten talo on aikoinaan ollut keskeinen. Rantasalmen hyvämaineinen Kupialan kartano perustettiin ratsutilaksi jo 1651¹⁰, mitä ennen tietysti oli kauan paikalla ollut Kupialan talo ja taloryhmä. Näiden *Kupiala* yms. -nimisten talojen ja viljelysten levinneisyys ulottuu tai on ulottunut Karjalasta Savon yli Pohjanmaalle saakka: Sortavalan Otsoinen, Antrea (*Kupianniemi, -niitty*), Virolahti (*Kupianrapakko*), Kerimäki, Punkaharju, Hl:n Koski ja Isokyrö.¹¹

Näin laaja ja vanha nimien levinneisyys osoittaa, että niiden kantasanaa on tuskin

¹ Savon tuomiokirjat 1559 ja 1561—1565 I (Julkaissut Valtionarkisto, toimittanut Kauko Pirinen, Helsinki 1954) s. 9, 11, 67, 68, 100, 156, 192, 194, 196, 219.

² Kyösti Kiuasmaa, Suomen yleis- ja paikallishallinnon toimet ja niiden hoito 1500-luvun jälkipuoliskolla. Historiallisia tutkimuksia LXIII (Helsinki 1962) s. 145, 146, 159, 513.

³ J. W. Ruuth, Suomen räälssimiesten sineteistä lopulla 1500-lukua ja alussa 1600-lukua. Historiallinen Arkisto XI (Helsinki 1891) s. 306.

⁴ Kiuasmaa, mts. 513.

⁵ Väinö Voionmaa, Suomen aatelin alkuhistoriasta. Historiallinen Aikakauskirja XVII (1919) s. 109.

⁶ Väinö Voionmaa, Suomalaisia keskiajan tutkimuksia (Porvoo 1912) s. 244.

⁷ Kustavi Grotenfelt, Paikannimistöistä saatuja lisää suomalaisten muinaisten yhteiskuntalojen valaisemiseksi. Historiallisia tutkimuksia J. R. Danielson-Kalmarin täyttäässä 60 vuotta (Helsinki 1913) s. 213.

⁸ Viljo Nissilä, Slaavilaisia aineksia nimityksissämme. Virittäjä 1956 s. 61.

⁹ Eino Lepistö 1936, Vampulan sanasto. SS.

¹⁰ Suomenmaa VI s. 216.

¹¹ Suomenmaa VI, Hakemisto, Kupiala, Grotenfelt, mts. 213; SS:n ja Nimiarkiston kokoomat.

voitu lainata Virosta. Ojansuun osoittamat varmat virolaislainat rajoittuvat lounaismurteisiin tai etelärannikon suomalaispitäjiin Karjalan kannakselle saakka. Sen sijaan nyt on entistä aiheellisempää viitata Voionmaan tavoin Kustavi Grotenfeltin lausumaan ajatukseen, että »meille kupias-sanassa on säilynyt kotimainen pakauuden aikainen nimitys, joka on merkinnyt jotakin yhteiskunnallista arvomiestä, ehkäpä juuri noita Henrik Lättiläisen mainitsemia 'vanhimpia', jotka kokoontuivat ja johtivat kansankäräjiä».¹ Väinö Voionmaa on puolestaan huomauttanut, että hämäläisillä oli kylän ja maan vanhimpia, joista v:n 1311 sotaretken maininnassa venäläisessä lähteessä käytetään monikollista nimeä *golovi* — »polttivat kylät ja ottivat kiinni päämiehet».² Sama *kollova*-sana on kupiaan synonyymina Inkerin runoissa, kuten edellä on kerrottu.

Tämä tarkastelu on myös tehnyt entistäkin epätodennäköisemmäksi Jalo Kaliman selitysyrityksen, että *kupias* olisi suhteellisen myöhäinen venäläinen laina.³ Äänteellisistä ja merkitysoipillisista syistä ovat johtavat itämerensuomalaisten kielten tutkijat — Lauri Posti, Y. H. Toivonen ja Julius Mägist⁴ — lyhyesti tuoneet julki epäilyksiä. Lähtökohtana Kalimalla on venäläinen aluenimi *gubá*, joka suomeksi voitaneen kääntää sanalla käräjäkunta. Tuon alueen rikostuomarista käytettiin nimitystä *gubnój stárosta*, josta olisi viroon muovattu *kubjas* ja suomeen virosta *kupias*. Mutta mitään väliasteita ei ole, eikä mikään meikäläisellä taholla viittaa siihen, että kantasana olisi jokin alueennimi. — Edellisen perusteella on syytä torjua myös Lauri Kettusen mielikuvituksellinen viroon *kubjas*-sanana selitysyritys. Kettusella on lähtökohtana keskiajalta saakka tunnettu kartanon nimi *Ubja* — asiakirjoissa *Vbias*, *Ubias*, *Uppia* —, jonka hän johtaa verbistä *ubima* 'piestä, suomia'; sen rinnalle hän rakentaa tekijännimen *ubija* tai *ubijas* 'pieksäjä' ja edelleen keinotekoisena *k*-alkuisen rinnakkaisverbin, josta lopulta saatiin **kubijas* 'pieksäjä'!⁵

Mutta mitä alkuperää *kupias* sitten voisi olla?

Ennen kuin yritän vastata kysymykseen, on tarkasteltava kupiaan virolaista rinnakkaisnimeä *vardija*, *vardja*. Suomessa sitä vastaa sekä äänteellisesti että etymologisesti *vartija*. Molemmat ovat yhteistä perua kantasuomeen saadusta muinaisgermaanisesta vastaavasta sanasta, joka gootin kielessä kirjoitettiin lähes samoin kuin virossa: *vardja* 'custos'. Virossa *vardja* on jo varhain saanut spesiaalimerkityksen, mikä näkyy keskiaikaisista ja 1500-luvun baltiansaksalaisista lähteistä, joiden mukaan

¹ Grotenfelt, mts. 203.

² Voionmaa, Suomen aatelin alkuhistoriasta. Hist. Aikak. 1919 s. 108—109.

³ Jalo Kalima, Slaavilaisperäinen sanastomme. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 243 (Helsinki 1952) s. 107—109; sama laajemmin saksaksi Finnisch-ugrische Forschungen 30 s. 279—283.

⁴ Lauri Posti arvostelussa Finnisch-ugrische Forschungen 31, Anz. s. 6; Y. H. Toivonen ei Suomen kielen etymologisessa sanakirjassaan edes mainitse Kaliman esitystä; Julius Mägist, Äldre ryska lánord i estniskan. Lunds universitets årsskrift. N. F. Avd. 1. Bd. 55. Nr. 1 (Lund 1962) s. 56—57.

⁵ Lauri Kettunen, »*kubjas*, *kubias*» im Estnischen. Ural-Altische Jahrbücher, Band XXV (Wiesbaden 1953) s. 203—212; sama, Etymologische Untersuchung über estnische Ortsnamen. Annales Academiae Scientiarum Fennicae B 90, 1 (Helsinki 1955) s. 44—45, missä on tietoja myös virolaisista *Kubja*, *Kubija* -paikannimistä.

jo edellä mainittiin *kullawardjenn* v:lta 1519. Sikäläiseen saksaan virosta lainattu *wardige*, *wardy* on saanut kansanetymologista tietä rinnalleen asiakirjoissa tavattavat muodot *warte*, *werde* ja *wartman*.¹ Jo vuoden 1430 tienoilla mainitaan *wartman* eräässä kylässä Järvamaalla Ritarikunnan toimihenkilönä. Arvi Korhonen on voinut 1500-luvun verokirjamerkintöjen perusteella osoittaa, että *wacka werden* tarkoitti henkilöä, joka piti huolen veropiirin kestitystarpeiden kokoamisesta; hän oli siis »vakan isäntä», ts. muinaisaikaisen kestitysjuhlainstituution johtaja,² mistä jo edellä mainittiin. — Myös suomalaisella *vartijalla* on aikoinaan ollut korkeita spesiaalimerkityksiä, mm. Väinämöisen tuomio -runossa sitä on käytetty kuningas-sanan synonyymina: Vironkannas »risti lapsen ripsahutti, kastoi lapsen kapsahutti» Metso-lan, Honkolan tai Pohjolan kuninkaaksi, Rahavaaran tai Rahasaaren (so. turkisei pyyntialueen) vartijaksi.³

Se germaaninen sanaperhe, johon gootin *vardja* on kuulunut, on rönsyillyt laajalle ja moniin merkityksiin. Lähimpää mainittakoon ruotsin *vård* ja sen edeltäjä muinaisruotsin *varþer* 'huomio, vartija, suoja' (Hellquist: 'akt, vakt, väktare, hägn') sekä islannin *varði* ja norjan *varde* jotka tarkoittavat merkin pystyttämistä varten tehtyä puujalustaa tai kivikasaa; siihen kuuluvat myös ruotsin (*minnes*)*vård* 'muistomerkki' ja *vårdkase* 'vartiorevio, totto'. Erityisen mielenkiintoinen on se laaja-alainen pohjoismainen *varde*-ryhmä, jonka merkitys on 'kalanpyydyksen (verkon suuri) merkki' ja jonka levinneisyys ulottuu Turunmaan ruotsalaismurteista Ahvenanmaan, Gotlannin sekä Keski- ja Etelä-Ruotsin yli Tanskaan ja Norjaan.⁴ Kyseessä on siis varsin vanha merkitys ja samalla jo alkukantaisissa oloissa tarvittun käyttöesineen nimi.

Suomeksi vastaava kalanpyydyksen merkki on *kuvas*, genetiivi *kupaan*. Kun verkkojuoni on laskettu, kuvas jää kellumaan veden pinnalle äärimmäisen verkon kohdalle merkiksi, jonka avulla juonen pää koettaessa löydetään. Myös umpisukkeloon painettu turo, katiska, merta tai rysä voidaan merkitä kupaalla. Se on siis merkki, joka ylimpänä sijaiten kiinnittää ihmisen huomion ja samalla ikään kuin vartioi veteen kätettyä kallisarvoista pyydystä. Kaiken lisäksi tuo merkki on voinut kuvata todellista vartiomiestä. Esim. Enon Mäntylammin Uuranlahdella eräs kalastaja pystytti vielä 1910-luvulla joka kevät rakentamansa kututuron keskelle seipään, jossa runsaan metrin korkeudella oli tuohesta tehty miehen naama, vieläpä sellainen, että se oli edestä ja takaa samanlainen, joten sen Janus-kasvot hallitsivat koko näkökentän.⁵

¹ Kiparsky, Fremdes im Baltendeutsch s. 75.

² Korhonen, Vakkalaitos s. 153—159. Muinaisista virolais-inkeriläisistä vakkajuhlista ks. lähemmin Martti Haavio, Kuolematonten lehdot (Porvoo 1961) s. 73—83.

³ Haavio, Kuolematonten lehdot s. 80 lähdeviittauksin.

⁴ Esim. Vendell, Ordb. ö. de östsv. dialekterna s. 1116a: *vård*, *värde* 'stort skötlöfte'; Rietz, Sv. dialekt-lexikon s. 793: *varde*, *vale*, *våle*, *våe* 'märke vid fiskedon'; C. Mohlbech, Dansk dialekt-lexikon s. 77, 662: *vare*, *vere*; Ross, Norsk ordb. s. 889a: *varde* (murt. *vale*) 'Mærke paa Fiskesnøret som fortæller om Biddet, Kork, bøjelig Kvist' jne.

⁵ Olavi Härkönen, Janus-kasvot kalaturan vartijana. Kotiseutu 1936 s. 37—39, ks. myös s. 7. — Kalevalasta tuttu *kuvas* (kupahalla kuuennella 5: 92) tarkoittaa vain metonymisesti aaltoa, kuten Aimo Turunen on oikein huomauttanut (Kalevalan sanakirja, Hki 1949, s. 126), varsinaisen merkityksen on verkon kuvas. Edellinen säe kuuluukin »Vihurilla viennellä» ja edelleen alkusoinnun houkuttelemana »Seitsemännellä selällä, yheksännän aallon päällä». Säkeet

Leikillisesti tällaisia kupaita on kutsuttu *kalajumaliksi*. Tiettyyn elävän olennon hahmoon muotoiltu kuvas antaa myös konkreettisen viitteen siitä, miten skandinaavisella taholla yksi haara *varde*-perheestä (ruotsin murt. *vård, vål, vålne, vålnad*), on saanut merkityksen 'suojelushenki, hahmo, haamu, valekuva'.

Tätä tietä voisimme germaanisen *vardja*-sanaperheen rinnakkaistapauksena mahdollisesti liittää myös *kupias* ja *kuvas* -sanat yhteen. Ne voisivat olla johdoksia jo hävinneestä kantasanasta **kupa* kuten *valta* ~ *valtias*, *aita* ~ *aidas*.

Tähän yksinkertaiseen ratkaisuun liittyy kuitenkin pari hankaluutta. Ensiksikin *-ias* denominaalisena nominin johtimena on omaperäisissä sanoissamme perin harvinainen — *kauppias*, *laupias* ovat pääteainestaan myöten germaanisista lainoja. Tämän seikan ei kuitenkaan tarvitse muodostaa estettä, sillä varmoja *-ias* johdoksia kuitenkin on: *poika*: *poikias* '(linnun)poikue', *moni*: *monias*, *vuosi*: *vuotias*, *talvi*: *talvias*, *toiste*:- *toistias*. Lisäksi Lauri Hakulinen pitää mahdollisena, että *armias* ja *valtias* on muodostettu suomalaisella johtimella germaanisiperäisistä vartaloista ja vastaavasti *kupias* edellä mainitusta slaavilaisperäisestä *guba*-vartalosta (SKRK, 2. p., s. 137). — Toiseksi, jos kyseessä on vanha kantasuomalainen sana, odottaisi suomessa muotoa **kuvias*, kuten *kavio*, viron *kabi* g. *kabja*. Nämäkin tapaukset, joissa olisi lähdeittävä kantasuomalaisesta *þj* ~ **βj* -yhtymästä, ovat perin harvinaisia. Hyvällä tahdollaakaan ei niitä voitane löytää neljää enempää, ja niistäkin — Setälän mainitsemista (YÄH s. 157) — kaksi: *avio*, viron *abi* ja *keveä*, viron *kebi* ovat tavallaan poikenneet omille teilleen. Jotain samantapaista tasoitusta — suomessa vahvan vartalon yleistymistä — voitaneen nähdä *kupias*-sanankin kohdalla. Virossa näyttää murteissa oleva tavallinen myös muoto (Wiedemann) *kubijas*, josta esimerkkinä mainittakoon Hurtin kokoelmista *Kubija rõiva vorm*, *kubijal*, *kubijat* (Petseri), *kubijalt küsimadu*, *tie-kubijas* (Vastseliina). Nämäkin lienevät myöhempää tekijännimien analogian vaikutusta. Joka tapauksessa s. *kupias* ja vi. *kubjas* ovat samaa sanaperhettä.

Mitä *kuvas*-, *kupa*-sanaan tulee, niin se lienee ainakin toistaiseksi pidettävä kokonaan erillään *kupu*, *kuppu* ja *kuppi* -sanoista, jotka verkon merkkiä tarkoittavina tavaataan Suomenlahden rannikolla, saarilla ja Etelä-Karjalassa. Se on näet myöhäinen laina Suomenlahden rannikon ruotsalaismurteiden *kubb* sanasta: (Vendell, s. 504) *kubb*, *-ar* 'märke eller stort flöte åt nät, not eller fiskesköt'. Sanan tämä merkitys näyttää rajoittuvan yksinomaan Viron, Uudenmaan, Turunmaan ja itäisen Ahvenanmaan murteisiin (Gammal Svenskby < Hiidenmaa, Noarootsi, Tenhola, Bromarv, Korppoo, Houtskari ja Brändö). Skandinaavisen *kubb* (*kobb*, *kobbi*) sanan merkitysten kehitystä ja mahdollista germaanista kantamuotoa ei tiettävästi ole tyydyttävästi selvitetty. Mikäli ne sosisivat *kuvas*-sanan originaaliksi, olisi kyseessä erittäin vanha germaaninen laina.

Kuppu selittynee uudeksi nominatiiviksi myöhäisenä tulokkaana osittain astevaiih-

Lönnrot on saanut Vienan-Karjalasta Vellamon neidon onginta -runon toisoinnoista, joissa *kupahalla*-muodon rinnalla tavataan myös vihurilla viennellä -säkeen jälkeen *kuhurilla*, *kupajalla* ~ *kupehella* (SKVR I₁ 243a, 243b, 250, 251, 253, 258, 259, 262, 265, 266, 268a, 269, 271, 273, 275, 278, 279, 280). Kansan kielen kokoelmissa 'aalto'-merkityksestä ei ole tietoa, ks. kuitenkin Ilmari Kiannon ilmoitusta Vir. 1897 s. 110 (Vuokinkylä).

telun ulkopuolelle jääneelle *kupu*-sanalle; esim. Muolaassa *kupu*, »kupuks sanotaa» (Veikko Ruoppila 1950).

Sen sijaan tähän sanaperheeseen kuulunevat useimmat *Kuvas*- ja kaikki *Kuvansi*-nimet. Kun edelliset yhtä tuntemaani poikkeusta — *Kupaankoski*, vanhassa rajajoessa Ol:n Pyhäjärvellä, 1761 Kupaaskäski¹ — ovat yhdyssanojen nominatiivisia määräysosia, niin ei niissä vokaalivartalo käy ilmi; jälkimmäisessä toinen tavu on aina umpitavuu. Sen sijaan nimen sijainti maastossa usein viittaa siihen, että kyseessä on alkuaan ehkä ollut kalanpyydyksen kuvas tai muu tärkeä merkki. Luontevia pyydysten kupaiden antamia nimiä voisivat olla (Kangasniemi) *Kuvasjoki*, joka laskee *Kuvasjärvestä* Äkryntaipaleen ja Paappalan rajalta Puulaveden *Kuvaslahteen*, sekä saman pitäjän Hokassa *Kuvasoja* ja sen lähellä *Kuvasuo*, joka kuitenkin huonosti sopii verkonkupaasta saaduksi. Kun lisäksi edellisen nimiryhmän lähtökohdassa on Kangasniemen korkein kukkula, *Kuvasmäki* (174 m)² ja jälkimmäisen lähtöpaikalla *Kuvaskangas* ja *Kuvaskankaanmäki* (Hokka), niin tekisi mieli ottaa nämä maastossa parhaiten ulommaksikin näkyvät paikat nimiryhmän lähtökohdaksi kuten tavallisessa ryhmässä Iivaara, -järvi ja -joki, mikä on kansanomaisen nimitystapa seuduilla, joilla on vähän asutusta.³ Useimmat tunnetut *Kuvas*-nimet ovatkin »kuivan paikan» nimiä. — Ensimmäisenä mainitun kangasniemeläisen *Kuvas*-ryhmän välittömässä läheisyydessä on myös *Kuvaskallio*. Tämä Puulaveden Kolhonselän länsirannalla sijaitseva paljas kallioniemi — ennen Puulaveden laskua 1831—54 yksinäinen saari — on mainittu jo 1443, silloin muodossa *Kuhas Kallio*⁴ (< **kuþaskallio*), mutta useissa myöhemmissä rajatuomioissa *Kuvaskallio*. Kyseessä on vanha rajapaikka, joka mainittuna vuonna tuli esiin Sysmän käräjillä tuomittaessa »Kälän metsä ja vesi» -niminen erämaa-alue kuuluvaksi Lammin Porkkalan herran Olavi Tavastin omistuksiin.⁵ *Kuvaskallio* on yhä vielä yleisesti tunnettu rajapaikka Kangasniemellä Leivonmäen pitäjän itäisimmän nurkkauksen kohdalla. Mutta onko nykyinen paljas rantakallio, jolla mm. poltetaan yhä vielä juhannuskokkoa, tarkalleen sama kuin keskiaikainen *Kuvaskallio*, on hiukan epävarmaa, sillä eräessä tuomiossa sanotaan *Kuvaskallion* sijaitsevan 150 kyynärän päässä rannasta, ja ennen Puulaveden laskua nykyinen *Kuvaskallio* oli hyvin vaatimaton kohouma. Mutta mahdollisesti sille tai lähelle sitä korkeammalle kalliolle ladottu pyykkiroukkio on tehnyt sen helposti tunnetuksi. *Kuvaskallion* mainitseminen vuoden 1443 tuomiossa ensimmäisenä paikannimenä johtunee Suurosen arvelun mukaan siitä, että se oli hämäläisten keskuudessa jo silloin vanhastaan tunnettu rajakohta Äkryn ja Kälän erämaiden välillä. — Maakirjoissa 1561 ja 1664 on *Kuvasmäkeä* kohti suuntautuvaa aluetta nimitetty *Kuvasjoenmaaksi*⁶, joten Puulaveden piirissä oli jo varhain kokonainen

¹ Päivi Cederberg, Jaakko Stenius nuoremman mietintö Pohjanmaan koskenperkauksista vuosien 1760—1762 valtiopäiville. Historiallinen Arkisto 50 (Hki 1944) s. 187.

² Suomenmaa VI s. 105.

³ Näin kirjoittajalle selittivät Enontekiön suomalaiset matkalla 1938.

⁴ FMU III s. 347.

⁵ Väinö Suuronen, »Kälän metsä ja vesi». Kotiseutu 1937 s. 93—112; Antero Manninen, Kangasniemen historia I (Pieksämäki 1953) s. 20—23.

⁶ Suuronen, mts. 95.

Kuvas-pesye, sillä myös itärannalta Mikkelin pitäjän Liukkolan kylän alueelta mainitaan Puulan Heposelkään pistävä *Kuvasniemi*; vieläpä Kyyvedenkin rannalla Kangasniemen puolella Luusniemessä on *Kuvasniemi* ja lähellä *Kuvaslahti*.¹

Läheisessä maastossa on sijainnut myös se »ett högtt bergh som heeter Kwwas-mäki», joka on mainittu Hämeen ja Savon eräalueita koskevassa rajatuomiassa v. 1446.² Jaakkola on epäillen yhdistänyt sen nykyiseen paikannimeen Kovalanmäki, joka sijaitsee Hankasalmen eteläosassa noin 30 km pohjoiseen Kangasniemen Kuvasmäestä.³ Antero Manninen on kuitenkin huomauttanut, että paikalla 1400-luvun puolivälissä ei saattanut olla niin vankkaa asutusta, että mäki olisi saanut nimen siellä myöhemmin sijainneen Kovalan talon mukaan.⁴

Kolmas vanha Kuvas-nimi tunnetaan Merikarvialta Satakunnasta. Vierinkivi-harjulla, joka alkaa merenrannasta Riispyystä ja jatkuu itäkaakkoon sisämaahan⁵, on Pohjanmaalle johtavan maantien varressa Kuvaskankaan talo. Sekin sijaitsee vanhalla rajamerkillä. Kun näet 1550-luvulla toimitettiin rajankäynti Pomarkun ja Selkeen erämaiden välillä, mainitaan rajapyykinä Kuvaskangas. Maastonkohta on paikallistettavissa paitsi nykyisenä nimenä myös eräiden 1680- ja 1690-luvun karttojen avulla.⁶ — Siinä ovatkin tämän kirjoittajan tällä kertaa tietoonsa saamat Kuvas-nimet, sellaiset, jotka voivat olla johdannaisia **kupa*-sanasta. Längelmäen *Kuvasvuori* Hiukkaan ja Syväjärven kylien rajalla voi olla johdettu *kuva*-sanasta, sillä lähellä on *Kuvalahti*; ja Mikkelin pitäjän Harjujärven Kuvasmäen talonnimi äännetään *küvvaismäk*, omistaja on Kuvaa (*küvvä* < *kuwaja*) ja 1680 Kufwain/en.⁷ Visulahdelta suku (Kuvahainen) tunnetaan jo 1500-luvun lähteistä.⁸

Kuvansi on harvinainen nimi, ja ilmeisesti *-nsi* on vanha johdin, sama joka tavataan sanassa *kolmansi* (> *kolmas*) ja Kuvansijoen lähellä sijaitsevan järven nimessä *Syvänsi* (Jäppilä), vaikka erisnimen taivutuksen luonteen mukaisesti onkin irtauduttu astevaihtelusta (gen. *Kuvansin*). Ne pari Kuvansia sivunimiseen, jotka tunnetaan, ryhmittyvät saman vanhan vesitien varteen vanhalle rajaseudulle. Kun kuljetaan sitä oivallista venetietä, jota päästään Laatokalta Pyhäjoen suuhun Pohjanlahdelle⁹, on suuntana koko matkan luode. Mutta kun on saavuttu lähelle suuren Haukiveden pohjoispäätä Siiteenselälle Varkauden eteläpuolella, on alavalla rannalla tehtävä matalan Kirvesniemen ympäri valtareitiltä täyskäännös eteläkaakkoon, jolloin

¹ SS:n nimiarkisto.

² FMU III s. 389.

³ Jalmari Jaakkola, Suomen muinaiset valtarajat vuoteen 1323. Historiallisia tutkimuksia VII s. 69.

⁴ Manninen, mts. 24.

⁵ Suomenmaa III s. 331 ja kartta C 3.

⁶ J. W. Ruuth, Satakunnan asutusoloista keskiajalla. Historiallinen Arkisto XV (Helsinki 1897) s. 15 ja 21.

⁷ Martti Westerholm, Mikkelin pitäjän asumusten nimet. Suomi V 4 (Helsinki 1926) s. 86—87.

⁸ Kauko Pirinen on normaalistanut asiakirjan Kuiuahain-nimen muotoon Kuvahainen (Pirinen, mts. 139 ja 242).

⁹ Kustaa Vilkuna, Nöteborgsfreden i etnologisk belysning. Societas Scientiarum Fennica Årsbok XXXIX B N:o 3 (Helsingfors 1961) s. 5—7; sama lyhemmin suomeksi Hist. Aikak. 1960 s. 414—416.

tullaan Kuvansi(joe)nsuuhun. Pian joki kaartuu *Kuvansikoskena* länteen, sitten luoteeseen ja päättyy Mulajärveen. Kuvansin nimeä käytetään vain tästä hevosenkengän muotoisesta joen alajuoksusta. Täten Kuvansijoki on vain puolen kolmatta km:n pituinen, minkä jälkeen vesitien nimiä ovat Turjankoski, Ruokojärvi, Osmajoki, sitten Osmajärvi, Sorsakoski, Sorsavesi, Kilpikoski¹ ja jälleen *Kuvansi*-niminen laaja ja sokkeloinen vesi. Keskellä Kuvansivettä, mikäli aiotaan Keski-Suomen vesiin ja Pohjanmaalle, on jälleen tehtävä jyrkkä käänös lounaaseen eikä jatkettava luoteeseen, mihin vesistö viittaa. On näet ylitettävä kapea Kuivataipale (n. 300 m), jolloin tullaan Kymijoen vesistöön kuuluvaan Paasiveteen. Mutta ennen kuin päästään jälleen vakinaiseen luoteissuuntaan, on ensin suoraan etelään poiketen kierrettävä pitkä *Suottaniemi*², joka erottaa Paasiveden pitkstä Suonteesta.

Vanhat *Kuvas*- ja *Kuvansi*-nimet peittävät siis paikkoja, joilla aikoinaan on tarvittu jonkinlainen merkki, kivikummi tms. osoittamassa asumattomalla seudulla nautintamaan rajaa tai matkareitin käännekohtia, joten on perustetta arveluun, että juuri tämä merkki on ollut aiheena paikannimeen. Asian varmistamiseksi jokainen *Kuvas*-nimi olisi tutkittava myös maastossa. Tämän kirjoittaja on käynyt paitsi Kuvansi-paikoilla vain Kangasniemen Kuvasmäellä (2. 11. 1963). Ainakin tämä korkea maastonkohta on hyvin sopinut muinaisen savolais-(karjalais-)hämäläisen erämaa-alueen yleispiirteiseksi rajamerkiksi: Se näkyy kauas, sen laki on helposti tavoitettavissa ja laella on iso n. 180 sm korkea kerroksellisuudestaan helposti tunnistettava vinopäällysteinen siirtolohkare, ehkä juuri alkuperäinen »kuvas». Nyt sen viereltä kohoaa kolmionmittaustornin jalka. Jälleen pohjoismainen *varde* sopii tavalliseksi rinnakaistapaukseksi. Esim. Kirkkonummen (Vendell) *varde* on 'sjömerke vid landsidan'. Täältä lähtien saman sanan samantapaiset merkitykset ulottuvat koko pohjoismaiselle kielialueelle. Vastaavasti sama sana on kiintynyt useihin paikannimiin, kuten Suomessa *Välö*, *Vårdsberg*, *Vårdsås*, *Vårdö* jne.³

Jos *kupias* ja *kuvas* todella ovat johdoksia samasta kantasanasta, niin kyseessä olisi varsin vanha itämerensuomalainen sanaperhe, jossa rinnakkaiskehitys on kielialueen läntisellä reunalla tapahtunut voimakkaan germaanisen vaikutuksen alaisena, mikä ilmiö on useissa yhteyksissä todettu, paitsi sanastossa myös koko kielen rakenteen kehityksessä.⁴ Molemmilla tahoilla kantasanankumerkitys on ilmeisesti ollut 'huomion kiinnittämiseksi tai paikan tunnistamiseksi asetettu merkki'. Ja mikäli

¹ Kartassa 1740 *Kilpikoski* (Aulis Oja, Leppävirran Osmakivi. Kotiseutu 1952 s. 147). Nimensä koski lienee saanut tasasivuisesta kivistä, joka kosken niskalla reunustaa pohjoista rantaa ja jonka pari metriä korkea pysty kylki on vanhan kilven muotoinen. Suomenmaa VIII (s. 42) mainitsee kosken nimeksi »Kuvansin koski», joka kuitenkin ei ole kansanomainen.

² *Suotta*-paikannimessä lienee sama kuin yhdysanoissa (Lönnr.) *suottaherra*, (Lönnr. Lisäv.) *-kovuus*, *-luulo*, siis turhaa tai liikaa ilmaiseva määräys. Suottaniemi on »suotta» vene-tiellä, joten se on kierrettävä tai veneet on sen yli vedettävä. Suonteen Suottaniemen poikki on vesitieksi kaivettu *Liperonvirta* (Suomenmaa VIII s. 59: Liperinvirta). Vastaava tapaus on Pielavedellä. Siellä Lammas- eli Kirkkosaaren luoteiskulmasta pistää järveen myös pitkä ja kapea *Suottaniemi*. Sen kapean tyven ylittää vanha telatie, jota pitkin veneet on helppo vetää (Muistiinpanoja matkalla 14. 8.—22. 8. 1961).

³ Ivar Westman, *Nyländska önamn I. Folkmålsstudier III* (Helsingfors 1935) s. 388.

⁴ Esim. Lauri Posti, *From Pre-Finnic to Late Proto-Finnic. Finnisch-ugrische Forschungen XXXI* (Helsinki 1953) s. 1—91.

kyseessä on nimenomaan pyydystävän verkon merkki, niin tällainen merkki, kuvas, oli ainakin yhtä tarpeellinen kivikaudella kuin nykyään. Vieläpä kivikauden verkot¹ olivat suhteellisesti arvokkaampia ja elinkeinon takia paljon tärkeämpiä kuin nykyiset. Sanaperheen vanhuutta osoittaa sen laaja levinneisyys. *Kupias* on suomalais-virolainen, *kuvas* taas itäsuomalais-karjalais-lyydiläis-vepsäläinen. Kaikkialla merkitys on sama kuin esim. lyydin sanalla *kubas* 'kalanpyydyksen olinpaikan merkki'.² Sana tavataan edelleen itälapin murteissa, mutta mahdollisesti karjalasta saatuna lainana.³ Vepsästä tai karjalasta *kuvas* on lainautunut myös lähimpiin pohjoisvenäjän murteisiin.⁴

Näin voimme todeta muinaisaikaisen tapahtuman: esineellisen huomiomerkin nimestä on — sen jälkeen kun merkki on mahdollisesti tehty inhimilliseen muotoon — kehittynyt todellisen yhteiskunnallisen luottamusmiehen nimi, joka sitten historiallisena aikana on saanut useita spesiaalimerkityksiä. Aikanaan tietysti myös viron *kubjas*-sanalla on ollut yleisempi merkitys, kuten jo A. W. Hupel (1795) on huomauttanut: Oft nennt man jeden Beobachter oder Antreiber eben so, z.B. ich habe keinen Kubjas nöthig.⁵

— Yhteiskunnallisten luottamusmiesten nimet monissa kielissä ovat tavallisimmin lainasanoja — meilläkin lähes kaikki. Tässä nyt kuitenkin olisi *lautamiehen* lisäksi tarjolla vanha kulttuurisana, jonka historiallista aikaa ja varsin kaukaistakin menneisyyttä valaisevia mielenkiintoisia vaiheita voitaneen seurata muinaiseen erä- ja kalastajayhteiskuntaan saakka.

¹ Kivikautisista verkoista Suomessa ks. Sakari Pälsi, Ein steinzeitlicher Moorfund bei Korpilahti im Kirchspiel Antrea, Län Viborg. SMYA XXVIII (Helsinki 1920) s. 1—19. Ks. myös Ville Luho, Porin verkkolöytö. Suomen Museo LXI (Helsinki 1954) s. 5—27.

² Juho Kujola, Lyydiläismurteiden sanakirja. Lexica Societatis Fenno-ugricae IX (Helsinki 1944) s. 162.

³ Y. H. Toivonen, Suomen kielen etym. sanakirja II s. 253.

⁴ Jalo Kalima, Die ostseefinnischen Lehnwörter im Russischen. SUST XLIV s. 134.

⁵ Hupel, Idiotikon s. 130.

Le mot *kupias*

par KUSTAA VILKUNA

L'auteur démontre que le titre de *kupias* que l'on trouve dans l'ancien finnois littéraire ainsi que dans deux ou trois noms de personnes du 14e siècle (*Kupianpoika* = finn. mod. *kupiaan poika*, 'fils de k.') et auquel correspond le mot estonien *kubjas* (1496: *cubias*), a signifié, à l'origine, 'chef de village'. Après la conquête allemande de l'Estonie au 13e siècle, le système domaniale typique au féodalisme se développa dans le pays, et le mot *kupias* servit alors à désigner tout d'abord le fonctionnaire chargé de percevoir la dime dans son village, puis le surveillant ou le contre-maître responsable de l'exécution des corvées du domaine; c'est dans cette dernière acception que l'on trouve le mot dans les sources les plus récentes. L'auteur considère que, d'après l'aire d'expansion du mot et les anciens toponymes, il est peu probable qu'il s'agisse, en finnois, d'un emprunt à l'estonien, car on a déclaré que *kupias* en était un. L'auteur cherche une autre explication à l'origine du mot et se réfère à ce propos au mot estonien *vardja*, dont le sens se rapproche de celui de *kupias*; au Moyen Age, il indiquait le chef d'un district de taxation, tandis que, dans les autres langues finnoises de la Baltique, *varvoja* avait le sens général de 'gardien'. — En Estonie, un groupe de quelques villages formait un *vakka* ou unité de taxation; les habitants de ces villages organisaient chaque année une fête pour l'autorité qui percevait l'impôt, cette fête étant appelée *vakkajuhla*, et le *vardja* la dirigeait. Il y a lieu de supposer que l'origine de l'in-

stitution nommée *vakka* remonte à l'époque préhistorique.

Dans les langues finnoises de la Baltique, le mot *vardja* est un ancien emprunt germanique (cf. le gothique *vardja* 'gardien'). Dans les langues scandinaves, on retrouve un mot appartenant au même groupe, *varde*, *vård*, etc., qui désigne entre autres un signal placé dans l'eau pour indiquer la place d'un engin de pêche, ou un signal quelconque sur la terre ferme, fait de pierres ou d'autres matériaux. En Finlande, les signaux indiquant les engins de pêche étaient quelquefois anthropomorphes et portaient une tête de Janus à deux visages opposés. L'auteur présente alors comme cas parallèle le mot *kuvas*, gén. *kupaan* 'signal placé dans l'eau à l'endroit d'un engin de pêche', que l'on retrouve en finnois, en carélien et en vepse. La racine serait **kupa*, d'où l'on aurait dérivé aussi bien *kuvas* (cf. *aita*: *aidas*) que *kupias* (cf. *valta*: *valtias*, *poika*: *poikias*). L'auteur mentionne en outre certains toponymes, indiquant des lieux ayant traditionnellement servi à fixer des frontières et des limites, comme *Kuvasmäki*; on y avait évidemment établi une sorte de signal pour les reconnaître, et, en outre, on trouve deux noms de lieu *Kuwansi*, qui se rattachent à des endroits où une vieille route changeait de direction. Ainsi, on aurait eu aussi bien dans les langues scandinaves que dans les langues finnoises de la Baltique une évolution parallèle similaire dans des groupes de mots correspondants.